

ПРИМЉЕНО:	28. 4. 2021		
ОРГ. ЈЕД.	БРОЈ	ПРИЛОГ	ВРИЈЕДНОСТ
13/1	498	21	

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФАКУЛТЕТ: ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

ИЗВЈЕШТАЈ
о оијени урађене докторске тезе

ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

На основу члана 141. Закона о високом образовању („Службени гласник Републике Српске“, број: 67/20), члана 54. Статута Универзитета у Бањој Луци и члана 20. Статута Економског факултета, Научно-наставно вијеће Економског факултета на VI електронској сједници одржаној 14.04.2021. године донијело је Одлуку број: 13/3.440-VI-4/21 о именовању Комисије за оцјену урађене докторске дисертације кандидата *mr Славиће Башић* под називом: „Развој женског предузетништва у функцији развоја привреде у транзиционим земљама“, у следећем саставу:

1. Др Саша Петковић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област *Предузетничка економија и Теоријска економија*, предсједник,
2. Др Саша Вученовић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област *Менаџмент*, члан и
3. Др Маја Ивановић Ђукић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Нишу, ужа научна област *Пословно управљање*, члан.

Датум и орган који је именовао комисију. Састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, звање, назив у же научне области за коју је изабран у звање и назив универзитета и факултета у којој је члан комисије запослен.

1. УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСКЕ ТЕЗЕ

Тема докторске дисертације под називом „Развој женског предузетништва у

функцији развоја привреде у транзиционим земљама“ кандидата мр Славиће Бashiћ прихваћена је од стране Наставно-научног вијећа Економског факултета Универзитета у Бањој Луци дана 27.09.2017. године (Одлука број: 13/3.1540-X-3.3/16, од 13.09.2016. године).

Сенат Универзитета у Бањој Луци је Одлуком број 02/04-3.2839.72/16, од 27.10.2016. године дао сагласност на Извјештај о оцени услова и подобности теме и кандидата за израду докторске дисертације кандидата мр Славиће Бashiћ на Економском факултету, Универзитета у Бањој Луци.

Садржај докторске дисертације изложен је у следећим поглављима:

Увод – методолошки приступ истраживању (стр. 12-37)

1. Потенцијали предузетништва жена (стр. 38-88)
 2. Механизми подршке предузетништву жена (стр. 89-109)
 3. Потенцијали и перспективе развоја предузетништва жена (стр. 110-117)
 4. Облици финансирања предузетништва жена (стр. 118-146)
 5. Искуства развијених земаља у подстицању развоја предузетништва жена (стр. 147-158)
 6. Предузетништво жена у земљама у окружењу (стр. 159-173)
 7. Развој предузетништва жена у Републици Српској (стр. 174-186)
 8. Методе и резултати истраживања (стр. 187-259)
 9. Дискусија (стр. 260-279)
- Закључак (стр. 280-291)
- Литература (стр. 292-315)
- Попис табела (стр. 316-316)
- Попис слика (стр. 317-318)
- Попис дијаграма (стр. 319-322)
- Прилози (стр. 323-340)

Рад је, поред Увода и Закључка, конципиран кроз девет засебних поглавља. Свако од наведених поглавља подијељено је у неколико потпоглавља која су такође нумерички обиљежена.

Иако се у наслову користи термин „женско предузетништво“, у међувремену, током неколико посљедњих година, у земљама бивше Југославије у академским круговима више се користи термин „предузетништво жена“, који превладава у цијелој дисертацији, док се наслов због процедуралних разлога није мијењао, јер и овако конципиран, није погрешан.

У првом поглављу дисертације, под називом „Потенцијали предузетништва жена“ посебна пажња је посвећена улози жене у породици, друштву и пословном смијету. Објашњене су карактеристике жена предузетница, њихови мотиви за покретање самосталних пословних активности, препреке и проблеми са којим се сусрећу при покретању бизниса, те су сагледане предности и значај предузетништва жена.

У другом поглављу дисертације, под називом „Механизми подршке

предузетништву жена" разматрани су кључни механизми подршке развоју предузетништва жена као што су институционални системи подршке, оснивање пословних инкубатора, стручно оспособљавање и унапријеђење знања и вјештина жена, кроз промовисање развоја предузетништва жена. Као значајни механизам подршке развоја предузетништва жена обраћен је значај доступности информација за кредитна средства, финансије и тржишта уз дефинисани правни оквир и стратегију развоја предузетништва жена.

У трећем дијелу дисертације, под називом *Потенцијали и перспективе развоја предузетништва жена*, разматрани су фактори који утичу на развој предузетништва жена, анализирани су потенцијали развоја које нам пружа социјално, економско и политичко окружење. Анализирајући статистичке показатеље из окружења, сагледани су ризици који се могу јавити у предузетништву жена. Акценат у раду стављен је и на анализу могућности за унапређење и перспективе развоја предузетништва жена.

У четвртом дијелу дисертације, под називом *Облици финансирања предузетништва жена*, са циљем наглашавања адекватног модела за финансирање предузетништва жена, анализирани су интерни и екстерни облици финансирања пословних активности од најранијих стадија започињања пословања па до фазе убрзаног раста и развоја, као и предложени модели за подршку развоја предузетништва жена. Истражено је који облици финансирања предузетничких активности могу да у датом тренутку пословања послуже као значајни извори финансирања предузетништва жена, те лоциран значај родног одговорног буџетирања за развој предузетништва жена. Наглашени су и предности и недостаци наведених облика финансирања, као и предложени су адекватни модели финансирања почетничких активности предузетништва жена.

У петом дијелу дисертације, под називом *Искуства развијених земаља у подстицању развоја предузетништва жена*, презентована су искуства развијених земаља у којима предузетништво жена представља најдинамичнији сегмент сектора мале привреде. Највећи искорак жена у свијету бизниса десио се почетком седамдесетих година XX вијека у земљама OECD-а, да би нешто касније предузетништво жена попримило глобалне размјере. Предузетништво жена је најприсутније у развијеним привредама, где ужива подршку власти кроз различите економске механизме, као што су пореске олакшице и приступ микрокредитним линијама. Представљен је развој предузетништва жена у Сједињеним Америчким Државама где је половина америчких предузећа у већинском су власништву жена. Докторандкиња је навела примјере успјешних жена предузетница историским приказом, чија су предузећа постала велике компаније које су преузеле водећу улогу на тржиштима на којима послују. У земљама Европске уније велика се пажња поклања развоју малих и средњих предузећа због њиховог великог удјела у привреди и значајног потенцијала за запошљавање. Замах развоја предузетништва жена присутан је почетком деведесетих година прошлог вијека, а на основу извршених анализа показан је растући тренд укључивања жена у привређивање који је присутан у земљама у развоју, а нарочито повећана партиципација жена у руковођењу породичних фирмама.

Веома је битно нагласити и значај успостављања европских мрежа предузетништва жена у програмима Европске комисије за конкурентност и иновације а у циљу подизања свијести о предузетништву жена и подстицање жена да започну предузетничку дјелатност и оснују властита предузећа.

У шестом дијелу дисертације, под називом *Предузетништво жена у земљама у окружењу*, извршена је процјена окружења за развој предузетништва жена у Србији, Црној Гори, Хрватској и Словенији. Представљене су стратегије развоја предузетништва жена, учешћа жена и једнаког приступа могућностима привређивања на домаћом и страном тржишту. Анализирано је стање развоја предузетништва жена у земљама у окружењу, те сагледано које су то препреке и потешкоће њиховог развоја (приступ финансијским средствима, информацијама, тржишту), који су то системи подршке и како створити економско оснаживање жена и развијање женских мрежа за узајамну подршку. У циљу системске подршке развоју предузетништва жена, наглашени су програми подршке које проводе владе појединих земаља са аспекта подстицања и развоја предузетништва жена а са циљем унапређења запошљавања, родне равноправности и економског оснаживања жена. Наведени су примери успешних жена у окружењу и њихов приступ предузетничкој активности и тржишту. У овом дијелу дисертације, анализирани су услови за развој предузетништва жена, правни оквир, стратегије влада, тренутна економска ситуација, као и укупно стање на тржишту са аспекта предузећа у власништву жена.

У седмом дијелу дисертације, под називом *Развој предузетништва жена у Републици Српској* обраћен је и анализиран досадашњи развој предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској. Предузетништво жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској тек оживљава након послијератног периода. Новим мјерама Владе по питању образовања, предузетничке културе, јавних служби и веће подршке уласка жена у предузетничка удружења потребно је оснажити и развити предузетништво жена са циљем унапређења запошљавања и самозапошљавања жена. Иако се у Босни и Херцеговини и Републици Српској све више жена доказује као изузетно добри лидери и менаџери, ипак не указује им се повјерење на водећим менаџерским позицијама. И даље су жене мање плаћене за исте позиције и послове него мушки колеге. Узимајући у обзир све ове чињенице, истражени су предуслови за развој, модели развоја и ограничавајући иразвоја предузетништва жена. Анализирани су могући ризици у развоју предузетништва жена, те сагледане перспективе даљег развоја. Извршена је пројектај развоја предузетништва жена на економски развој и запошљавање у Републици Српској.

Осми дио под називом *Методе и резултати истраживања* представља примјењен методолошки оквир и презентацију резултата емпиријског истраживања.

У деветом дијелу под називом *Дискусија* извршена је дискусија резултата истраживања и поређење са резултатима сличних истраживања, те указано на научни и прагматички допринос докторске дисертације кроз позитивну корелациону везу развоја предузетништва жена и укупног економског развоја и процеса запошљавања. Предложене су препоруке за примјену прилагођених модела у пракси и смјернице за предузимање активности у циљу превазилажења постојећих проблема у области предузетништва жена, те предложени правци даљих истраживања у овој области.

Докторска дисертација је написана ћириличним писмом, фонт Times New Roman, величина 12, на укупно 340 страница компјутерски сложеног и форматираног текста формата A4, прореда 1,5.

Докторска дисертација садржи 6 табела, 13 слика и 46 дијаграма. У изради тезе кориштено је 253 извора литературе.

У складу са чланом 3. Правилника о поступку провјере оригиналности завршних радова студената на II и III циклусу студија Универзитета у Бањој Луци докторска дисертација кандидата мр Славице Башић је прошла провјеру оригиналности докторске дисертације са свега 2% преклапања, од чега 95% је покривено изворима.

- a) Истакни основне податке о докторској тези: обим, број табела, слике, број цитиране литературе и навести поглавља.

2. УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Кључни разлог због којег су истраживања у предметној докторској дисертацији предузета је стицање нових сазнања о интезитету и природи везе између развоја предузетништва жена и економског развоја и запошљавања. У том смислу, кроз овај рад указано је на потребу континуираног идентификовања и анализе фактора побољшања ефикасности предузетништва жена, системску анализу и процјену пословног окружења за развој предузетништва жена у Републици Српској и Босни и Херцеговини. Са аспекта економског развоја, указано је на неопходност активирања женских ресурса у друштву, а из угла социјалне политике, јачања предузетништва жена ради смањења незапослености жена и чланова њихових породица кроз оснивање и рад предuzeћа у власништву и сувласништву жена.

Основни циљ истраживања усмјерен је на идентификацију фактора унапријеђења развоја предузетништва жена, а са циљем повећања укупног економског раста и развоја привреде и запошљавања.

У прагматичном смислу, посматрана су искуства развијених земаља у подстицању развоја предузетништву жена у којима предузетништво жена представља најдинамичнији сегмент сектора мале привреде. Посматрана су и искуства земаља у окружењу, као и досадашњи развој предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској.

Претходним истраживањима урађене су анализе и утврђена генерална зависност између идентификованих фактора развоја предузетништва жена, међутим, до сада је урађено недовољно истраживања која би на адекватан начин дефинисала однос између развоја предузетништва жена и развоја привреде у транзиционим земљама. Стога је важно даљим истраживањима попунити овај јаз у теорији и доћи до нових спознаја о доприносу развоја предузетништва жена запошљавању и економском развоју транзиционих земаља.

У складу са тим, проблем истраживања посљедично је усмјерен на проблематику предузетништва жена и могућности и ограничења развоја ове области и утицаја на општи економски развој. Дакле, главни научни проблем који је обрађен и истражен у овом раду односи се на проблемског питање: Да ли, и у којој мјери развој предузетништва жена може утицати на подстицање економског развоја кроз процес самозапошљавања жена и чланова њихових породица?

Развој предузетништва жена доприноси процесу самозапошљавања и порасту породичних фирми које су у власништву жена. Повећано учешће жена у бизнису које са великим успехом руководе највећим светским компанијама мијењају слику удјела жене у креирању пословног успеха фирм и увођења нових пословних стратегија и развојних модела светских економија.

На основу предмета, проблема и циљева истраживања ове дисертације постављена

је главна и пет помоћних хипотеза.

Главна хипотеза:

Хо: Развој предузетништва жена подстаћи ће бржи економски развој привреде.

Помоћне хипотезе:

X1: Могућ је развој предузетништва жена у условима транзиције, уз подстицајне мјере државе у процесу регулисања законских прописа и дефинисане Стратегије развоја која ће економски оснажити и ојачати успешност жена, а у циљу мотивације за покретање предузетништва жена.

X2: Развој модела финансирања предузетништва жена и развојних програма омогућиће приступ дугорочним средствима и дугорочну перспективу развоја а у циљу запошљавања, повећања запослености и процеса самозапошљавања жена.

X3: Формирањем удружења пословних жена успоставиће се мрежа међусобног повезивања са мрежама других пословних жена које ће омогућити њихов заједнички приступ средствима, информацијама, едукацијама и тржишту.

X4: Са развојем предузетништва жена, жена се ставља у равноправнији положај са мушкарцем и повећава активност у свијету бизниса као равноправан партнери са мушкарцима.

X5: Слободно и равноправно учешће у економском животу и на тржишту рада омогућиће доступност финансијским средствима, образовању и обукама, доступност тржишту, услугама и информацијама, удружењима и мрежама жена предузетница уз промовисање предузетништва жена, а у циљу његовог унапређења и развоја.

Резултати новијих истраживања и посљедња научна сазнања о предузетништву жена истичу утицај свих идентификованих фактора на развој ове области. У концептуалном дијелу дисертације, кандидат приказује шири контекст истраживања при чему је фокус истраживања усмерен на сублимацију најновијих теоријских и емпиријских сазнања релевантних аутора и поређење ставова и запажања са тренутним стањем у овој области у транзиционим економијама.

Кандидаткиња у докторској тези помоћу претходних истраживања анализира и указује на важност развоја предузетништва жена за економски развој и подстицај запошљавању и самозапошљавању жена и чланова њихових породица.

Кандидаткиња се позива на „Глобални извјештај о предузетништву 2017/2018“ (Global Entrepreneurship 2017/2018 Global Report), где се наводи да је повећано учешћа жена предузетница у укупној структури нових предузетника у Сједињеним Америчким Државама као и предвиђање Бироа за попис становништва у Сједињеним Америчким Државама да ће се до 2025. године проценат предузетништва жена повећати на преко 55% (Longoria, 2018) управо базирано на ефектима које су имале подстицајне мјере државе кроз процес повољног и адекватног законског регулисања и дефинисаних дугорочних стратешких праваца и акција у области предузетништва жена. Институције Европске уније, европских земаља и Асоцијације европских привредних комора активно се баве предузетништвом жена и рјешавањем глобалног проблема незапослености жена и њиховог положаја у друштву што је евидентно утицало на значајно повећање стопе запослености жена у земљама Европске уније (Eurostat, 2018).

Дерера и сарадници сматрају да влада може да помогне развој кроз регулаторне

оквире заштите предузетништва жена од високих каматних стопа, обезбеђујући колатерал женама кроз гаранције и креирање политике која подстиче модел банкарског кредитирања који препознаје производну активност жена у домаћем контексту и као неформални сектор (Derera et al., 2014).

Аргавал (Agrawal, 2018) у свом истраживању, класификујући ограничења за развој предузетништва жена у оквиру економских питања, наводи да је мањак почетног капитала и немогућност приступа кредитним средствима за оснивање фирм врло значајно ограничење за развој предузетништва жена јер банкарске и друге финансијске институције често сумњају у способност жена предузетница у погледу преузимања ризика и њиховог предузетничког умијећа и стручности. У свом истраживању истиче значај развоја предузетништва жена за општи економски развој и запошљавање и залаже се за развојне програме економског оснаживања жена.

Леич и сарадници (Leitch et al., 2018) указују на потребу рјешавања проблема родне неједнакости и искључености код финансирања предузетништва жена кроз мултидисциплинарност, односно укључивање у рјешавању проблема више актера, практичара и креатора политика из различитих области и домена предузетништва како би се изнашла што боља и праведнија рјешења.

Сетини и сарадници (Setini et al., 2020) су кроз своје истраживање улоге социјалног капитала у развоју креативне индустрије жена предузетница проучавањем улоге размјене информација и иновација дошли до закључка да социјални капитал има позитиван утицај на пословање жена предузетница кроз филтрирање информација добивених из различитих информација у пословању, које ће жене предузетнице у коначници искористити за стварање различитих иновација како би задовољиле потражњу на тржишту, не само у сектору производа, већ и у маркетиншком сектору преко ажурирања маркетинских вјештина путем друштвених медија.

Дези-Беновски и сарадници (Dézsi-Benyovszki et al., 2016) се слажу са мишљењем De Vita и сарадника (De Vita et al., 2014) да предузетништво жена представља важан мотор економског раста за земље у развоју, али истичу да у литератури недостаје фактора који утичу на то да жена уђе у предузетништво у случају ових земаља.

Аргавал (Agrawal, 2018) је у свом истраживању потврдио везу између учешћа жена предузетница у економском животу и промоције, унапређења и развоја предузетништва жена, те доказао да недостатак формалног образовања и активног учествовања жена предузетница у економским токовима доводи до недостатка и слабљења њихових вјештина лидерства и управљања, недоступности неопходним информацијама и лошег пословног умрежавања жена предузетница, што је резултирало менаџерском неефикасношћу и лошој репутацији жена у сferи лидерства.

Ашакра и Радовић-Марковић (2018) у свом истраживању акцентирају значај учешћа жена у области предузетништва са аспекта њиховог економског оснаживања и истичу у том смислу велику улогу коју имају формалне и неформалне образовне установе које својим наставним програмима треба да омогуће женама у земљама у развоју да развију своје предузетничке вјештине. Женама треба пружити једнаке могућности да покажу своје вјештине и способности, а то би се могло ефикасно побољшати када се адекватно образују. Важно је да предузетнице, да би унаприједиле своје пословање, морају бити упознате са различitim технологијама које би побољшале њихово пословање, а

овдје је улога образовања кључна (Achakpa & Radović-Marković, 2018).

Истражујући предузетништво жена у Србији, Нићин и сараднице (Nićin et al., 2018) су се осврнуле на проблем „дуалне каријере“ жене и проблем „стакленог плафона“ као могућег ограничења у развоју жене као успешних предузетница.

Према истраживању OECD-а предузетништво малих и средњих предузећа су основни покретачи економског и социјалног благостања. Представљајући 99% свих предузећа, генеришући око 60% запослености и укупно између 50% и 60% додане вриједности на подручју OECD-а, мала и средња предузећа су кључна за постизање одрживог и инклузивног економског раста. Они су кључни за осигурање да се наше економије и друштва прилагоде главним трансформацијама, као што су дигитализација, глобализација, старење и притисци околине (OECD, 2019).

Петковић и Берберовић (Петковић & Берберовић, 2013, р. 90) указују на неколико начина покретања бизниса у форми новоформираног предузећа: Стартап бизниси или новоформирана предузећа која крећу од нуле; купљена предузећа у процесу приватизације државног капитала при чему је могуће spin off (издавање, одвајање) приватизацијом купити само дио привредног система или цијело предузеће; аквизиције и мерџери; франшизни послови где се купује разрађени бизнис принципом „кључ у браву“. Жене се за предузетништво опредељују у различитим приликама и различитој животној доби, а један од значајних елемената је и мотив укључивања у бизнис. Петковић и Милановић (2017, р. 59) наводе да је „најједноставније почети бизнис у дјелатности за коју посједујете одређену квалификацију - структу, искуство и жељу да се бавите дјелатношћу, али сигурно уз услов да то одговара потребама тржишта уз оцјену, да ће се у тој дјелатности постићи одговарајућа профитабилност“.

Аутори Петковић и Берберовић указују и на могућности настављања породичног бизниса ради покретања пословне активности при том истичући чињеницу да „постоји снажна корелација између оних који одлуче да постану предузетници и њихових родитеља који су се самозапослили“ и „да постоје значајне претпоставке да ће индивидуе чији родитељи воде породичне бизнисе, а које су се школовале из области економије, за неколико година са већом вјероватноћом преузети фирме чији власници нису њихови родитељи, него предузетници који нису имали родитеље који воде бизнисе“ (Петковић & Берберовић, 2013, р. 90). Дакле, мотивисаност за предузетништво може да се покрене и на основу посматрања успјеха у бизнису породице у непосредном окружењу.

Истраживања на које се кандидат позивао у раду су указала на значај предузетничке дјелатности жена у погледу достизања равноправности полова и јачања капацитета жена за покретање подузетничког подухвата, а који резултирају отварањем нових предузећа, нових радних мјеста (Ivanković et al., 2016). Предузетништво жена представља важан мотор економског раста за земље у развоју (De Vita et al., 2014), али у литератури недостаје фактора који утичу на то да жена уђе у предузетништво у случају земаља у развоју (Dézsi-Benyovszki et al., 2016).

Кандидаткиња у дисертацији закључује да је за подстицање предузетништва жена и развој повољног окружења, кључно економско оснаживање и охрабривање предузетница на комуникативност, самопоузданје и спремност на ризик уз стварање и јачање удружења жена. Међутим, имајући у виду да се економско оснаживање жена предузетница најчешће односи на давања бесповратних средстава за

започињање пословања, намјенских кредита и дугих подстицајних средстава и субвенција, уочен је проблем „додатне финансијске рањивости жена након истека субвенционисаног периода“ (Пантовић et al., 2017, p. 8).

Кандидаткиња је у дисертацији анализирала и значај институционалног оквира за развој предузетништва жена у транзиционим земљама чиме су се у свом истраживању бавиле Јаковљева и сараднице (Iakovleva et al., 2013) констатујући да је „институционални оквир који садржи законе, прописе, државне програме и финансијску подршку од пресудног значаја за истраживање макро/мезо окружења жена предузетница“ (р. 339). Ослањајући се на институционалну теорију, акцентирају значај модел „5М“ који су разрадили Бруш и сарадници (Brush et al., 2009) са циљем креирања новог институционалног оквира који уважава и принцип родне равноправности. Бруш и сарадници (Brush et al., 2009) су предложили побољшање „3М“ модела који је укључивао „тржиште“, „новац“ и „менаџмент“ креiranog од Бејтса и сарадника (Bates et al., 2007), са два нова концепта - „мајчинство“ и „макро/мезо окружење“.

У дисертацији је анализиран утицај знања, вјештина, иновативности и примјене савремених информационих технологија у развоју предузетништва жена. Кандидаткиња се позива на истраживања Петковића (2021) који закључује да економије засноване на природним ресурсима и продуктивности нису доминантне у доба четврте индустријске револуције, већ да су најјаче свјетске економије засноване на знању и иновативности. Доба аутоматизације захтијева развој не само дигиталних, већ и социјалних и емоционалних вјештина као што су развој креативности, иновативности, комуникације, преговарања и вјештине доношења одлука, што се развија кроз предузетничко образовање. (Петковић, 2021, р. 376)

Савремена научна истраживања такође истичу значај савремене генеалогије у подстицају и развоју предузетништва (Радовић Марковић, 2018). Истраживачке вјештине, компетенције истраживача и професионализам као кључна поља генеалогије, у условима када се модерна економија ослања на потребу доброг информисања и примјене најбољих међународних савремених предузетничких искустава, представљају кључне предуслове који кроз дигитализацију јавних и генеалошких записа омогућују власницима малих и средњих предузећа да континуирано стичу сва неопходна знања и испитују конкуренцију широм свијета. Према истраживању Радовић Марковић (2018), предузећа које предузетници воде из својих домаћина релативно су нова, врло стабилна, са просјечном старошћу предузећа око шест година. Истраживање је такође показало да радници који раде код куће користе рачунаре и модерне технологије више него у другим врстама предузећа како би обављали своје свакодневне задатке, што им даје могућност одабира предузећа према свом животном стилу и олакшава вођење пословања (Радовић Марковић, 2018). Сетини и сарадници (Satini et al., 2020) су истраживали улогу социјалног капитала у развоју креативне индустрије жена предузетница проучавањем улоге размјене информација и иновација.

Да би покренуле и водиле посао у Босни и Херцеговини, жене се сусрећу са сличним препрекама као и мушки. То значи да морају имати почетни капитал, правну помоћ, техничко знање и знање пословног управљања (Палалић et al., 2020). У свом истраживању Пилав-Велић и Мангафић (2016) утврдили су да су два главна проблема са којима се жене предузетнице сусрећу, а то су приступ финансијској имовини и знању. Ови проблеми се огледају у неповољним условима кредитирања, недостатку адекватних знања и вјештина (нпр. како направити пословни план),

начину вођења пословне администрације, недостатку компетентног особља (тј. недостатку људских ресурса одређених профила), потешкоћама у проналажењу тржишта за њихове производе или услуге и недостатку знања о регулаторном оквиру (тј. како регистровати компанију, како се бавити пореским обавезама итд.) (Палалић et al., 2020, р. 20, цитирано у Петковић, 2021, р. 94).

Петковић ризике дијели на интерне и екстерне, наводећи да су "интерни извори ризика: лош менаџмент, недостатак идеја и иновација, лоша пословна концепција, неефикасно коришћење ресурса, избор погрешног тржишта, лош маркетинг, лоша промоција, лоши канали продаје, лоша локација, неадекватна структура запослених и слаб асортиман производа или услуга" (Петковић, 2021, р. 250).

У развијеним земљама предузетништво је засновано на приликама, односно жељи да се искористи прилика (Longoria, 2018). Одређена истраживања потврђују да учешће жена у економским активностима има значајну улогу у расту и развоју многих економија широм свијета.

Према истраживању компаније Mastercard из 2017. године, Сједињене Америчке Државе, Нови Зеланд и Канада имају најбоље услове у погледу подршке предузетнима у власништву жена, високог квалитета управљања и једноставности пословања. Као кључни стимуланс за развој предузетништва жена у овим земљама се наводи развијеност и приступ друштвеним мрежама преко којих имају могућност исказивања свог индивидуалног предузетничког потенцијала, предузетничких циљева и убрзавања инклузивног раста и развоја. Акцентира се и значај институционалне подршке у преbroјавању културолошких и организационих проблема и оснаживања жена лидера.

Ашакра и Радовић Марковић (Achakpa & Radović-Marković, 2018) наводе да је један веома важан изазов за жене предузетнице у земљама у развоју питање сигурности и заштите жена, посебно оних које послују у неформалној економији. Већина жена предузетница у економијама у развоју мотивисане су да започну свој посао из нужде, што одражава недостатак алтернатива за запошљавање или нездовољство постојећим запослењем.

Ауторке (Achakpa & Radović-Marković, 2018) истичу значај предузетништва за оснаживање жена и велику улогу коју имају формалне и неформалне образовне установе које својим наставним програмима треба да омогуће женама у земљама у развоју да развију своје предузетничке вјештине. Експанзија учешћа жена у свијету бизниса је олакшана бољим образовањем жена и већим бројем жена са универзитетским образовањем, те различитим економским механизмима као што су пореске олакшице и лакши приступ микрокредитним линијама, отклањање административних баријера, као и пословно удруживавање и повезивање жена.

Смањењем незапослености жена, мала и средња предузећа која посједују жене могу помоћи у борби против трговине женама, што представља велику забринутост и велики друштвени изазов у многим транзиционим економијама. И на крају, власнице женског бизниса могу бити узор младим генерацијама, показујући нове и сигурне могућности за женско запошљавање (Longoria, 2018, р. 76).

Теоријско и емпиријско истраживање докторске дисертације, извршено је у складу са дефинисаним циљевима истраживања и дало је очекивани научни и прагматични допринос уз проширење постојећих теоријских и практичних сазнања из области предузетништва жена у транзиционим земљама. Кроз резултате истраживања и примјере добре праксе на домаћим просторима и у светским оквирима указано је

на предности и допринос предузетништва жена економском развоју земље, запошљавању и питању родне равноправности, те указано је на актуелне проблеме у погледу пратеће инфраструктуре, финансирања, едукације, удруживања и развојних програма, односно ограничења и слабости досадашњих правца развоја ове веома значајне области.

Допринос ове дисертације се првенствено огледа у изучавању теоретског и практичног значаја и улоге предузетништва жена у Републици Српској, али и на глобалном нивоу, посебно узимајући у обзир да ова тема није доволно и свеобухватно изучавана. Кроз овај рад систематично су описани кључни постулати, основни принципи и карактеристике предузетништва жена као потенцијала са аспекта доприноса развоја привреде у транзиционим земљама. Такође, систематизоване су све најважније, научно доказане и емпиријски потврђене користи од развоја предузетништва жена за општи економски развој и запошљавање. Објашњена је и узрочно-посљедична зависност развоја предузетништва жена и развоја привреде и запошљавања.

Кључним научним доприносом докторске тезе се може сматрати извршена детаљна анализа најновијих теоријских и емпиријских истраживања из области предузетништва жена са примјером успешних жена предузетница и операционализација механизама предузетништва жена кроз појам, мотивационе факторе, фазе развоја, проблематику финансирања, инфраструктурну подршку, те пратеће трендове са освртом на социолошки, психолошки и економски аспект улоге жене у тржишној економији.

На основу прегледа литературе и резултата истраживања у пракси Републике Српске, земља у окружењу и у светским оквирима, научно је доказана и успостављена позитивна корелациона веза између процеса развоја предузетништва жена и процеса отварања нових радних мјеста, елиминисања проблема незапослености и рјешавања проблема социјалних неједнакости, посебно неповољног положаја жена, односно процеса општег економског развоја. Тестирањем на репрезентативном узорку у Републици Српској, објашњена је узрочно-посљедична веза развоја предузетништва жена и раста запослености и бруто домаћег производа.

Добијени резултати емпиријским истраживањем указују и на одређене недостатке досадашњих стратегијских подухвата и предузетих мјера за стимулацију и подршку развоју предузетништва жена у Републици Српској у функцији развоја привреде и запошљавања, па су у раду врло систематично и концизно дате одређене смјернице за даља побољшања у овој области у прагматичном смислу, односно приједлози за даља истраживања у научном смислу.

У практичном смислу, допринос извршеног истраживања се огледа у идентификацији основних проблема и препрека развоја предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској и предложених одговарајућих смјерница и мјера за њихово превазилажење.

Теоријски и практични налази и искуства који су кроз истраживање обухваћени и приказани, имају значајне позитивне импликације и доприносе на економску теорију и праксу, како у домаћим условима тако и шире.

- Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и циљ истраживања;
- На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан;

- в) Навести допринос тезе у рјешавању изучаване проблематике;
- г) У прегледу литературе треба водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету.

3. МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

За квантитативно и квалитативно истраживање у докторској дисертацији кориштена је веома богата статистичка грађа. Примјену су нашле базе података Агенције Сједињених Америчких Држава за међународни развој (USAID) и Шведске агенције за међународни развој и сарадњу (Sida), Завода за статистику Црне Горе, Хрватске, Србије и Словеније, Агенције за статистику Босне и Херцеговине, Републичког завода за статистику Републике Српске, АПИФ-а, OECD-а, UNDP-а, Eurostat-а, Свјетске банке и остале истраживачу доступне базе података из истражivanе области.

Емпиријско истраживање за потребе потврђивања постављених хипотеза спроведено је у Републици Српској у периоду од маја 2016. године до маја 2020. године, али су у неким анализама кориштени и подаци који се односе на 2021. годину. Временски период који је обухваћен доволно је дуг за анализирање и оцјену трендова и анализе која је била у фокусу теме докторске дисертације. Није дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе.

Кандидаткиња у дисертацији користи комбинацију података који су неопходни за провођење анализе и извођење закључчака. У првом реду, кориштени су подаци о стању и глобалним трендовима у области предузетништва жена у свијету и домаћој пракси. Након тога, анализирани су подаци добијени анкетним упитником, SWOT анализом, студијом случаја и анализом финансијских показатеља из области предузетништва жена у Републици Српској. Емпиријско истраживање је спроведено на узорку предuzeћа чији су власници жене или која су вођена од стране жене, односно где су жене предузетнице у сувласничком статусу.

На бази прикупљених података у датотекама, истраживања одређене литературе и осталих релевантних извора извршена је статистичка обрада добијених података, њихова анализа и извођење одређених закључчака.

Примјеном одређених научних метода и инструмената истраживања обезбеђен је увид у дефинисану проблематику која је предмет овог истраживања и омогућена је провјера постављених хипотеза. У току израде докторске дисертације извршено је прикупљање, анализа и статистичка обрада прикупљених релевантних података и информација кориштењем и комбинацијом више научних метода за прикупљање, обраду и анализирање података.

За потребе истраживања на задану тему приступљено је прикупљању података из секундарних и примарних извора. Примарним и секундарним изворима података који су кориштени у изради дисертације се сматра сва доступна релевантна литература везана за истраживачку тему укључујући преглед литературе кроз такозвана деск истраживања (научни чланци, научне и стручне студије и истраживања, научне књиге и остале доступне релевантне публикације).

Методом анализе и синтезе вршена је анализа и рашчлањивање секундарних и примарних података како би се добила јасна слика о дефинисаном предмету истраживања, те њихова синтеза ради дефинисања модела истраживања и ради

интерпретирани у правцу доказивања постављених хипотеза, уважавајући уочена ограничења предметног истраживања.

На основу добијених и сагледаних резултата емпиријског истраживања у високо развијеним земљама и земљама Европске уније и стања у Републици Српској предложене су одређене мјере за побољшање пословања и стратешко планирање развоја предузетништва жена у Републици Српској и могућа рјешења за унапређење капацитета локалних заједница у погледу обезбеђења повољнијих услова за раст и развој предузетништва жена а са циљем доприноса економском развоју, повећању запослености и самозапошљавању, те ширењу домаћег и иностраног тржишта са производно-услужног и радног аспекта.

Литература која је кориштена у истраживању је релевантна и уредно је референцирана, према важећим научним стандардима (APA стандарди).

Приликом израде докторске дисертације кандидат се досљедно придржавао примјене научних метода и поштовао је начела објективности, поузданости, систематичности, прецизности и уопштености. Примијењене методе су адекватне, доволно тачне и савремене, а спроведено истраживање је непристрасно и независно. Испитивани параметри дају доволно елемената за поуздано истраживање, статистичка обрада података је адекватна, а добивени резултати истраживања су јасно приказани.

- а) објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;
- б) дати кратак увид у примјењени метод рада при чemu је важно оцјенити слједеће:
- в) да ли су примјењене методе адекватне, доволно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
- г) да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
- д) да ли испитивани параметри дају доволно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
- е) да ли је статистичка обрада података адекватна;
- ж) да ли су добивени резултати јасно приказани;

4. РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Предузетништво жена је област која заузима значајну пажњу истраживача у цијелом свијету. Узрок томе је најчешће увијек актуелно питање родне равноправности и снажна потреба да се кроз све сфере друштвеног и привредног живота успостави одређени баланс између положаја жена и мушкираца у погледу њихових права, потенцијала и доприноса укупном развоју друштва. Са друге стране, енормни раст сиромаштва у свијету и појава великих економских и финансијских криза широких размјера, еколошка и климатска питања, наводе на потребу изналажења нових економских капацитета и рјешења који би допринијели задржавању и даљем општем економском расту, те повећању стопе запослености. Несумњиво, један од препознатљивих недовољно искоришћених капацитета за успјешно превазилажење ових стања је развој и промоција предузетништва жена.

Главна и помоћне хипотезе у овом раду постављене су са циљем да се докаже да развој предузетништва жена може утицати на подстицање економског развоја кроз процес самозапошљавања жена и чланова њихових породица.

Подстицајним мјерама државе у развоју предузетништва жена су се бавили Уфук и Озген (2001) који су на основу извршеног истраживања дошли до закључка да развој

предузетништва жена и побољшање положаја жене у друштву зависи и од подстицајних мјера државе у смислу предузимања активности ради: побољшања услова и укупног броја кредитирања за жене предузетнице, смањења каматних стопа, подршке малим предузећима у погледу смањења пореза, смањења бирократске структуре за покретање и вођење малог бизниса, спровођења програма обуке за жене предузетнице укључујући маркетинг, комуникацију и управљање. Цијенећи препознатљив допринос жена предузетница економском развоју земље и повећању укупне запослености, све земље окружења (Републике Хрватска, Република Србија, Република Словенија и друге) развиле су подстицајне и мотивирајуће стратегије развоја предузетништва жена, уз адекватну финансијску подршку преко властитих извора и европских фондова.

Резултатима проведеног емпиријског истраживања у Републици Српској кандидаткиња је потврдила да држава кроз садашње спроведене мјере и подстицаје недовољно мотивише развој предузетништва жена. Усвојена Стратегија развоја предузетништва жена Републике Српске за период 2019–2023. године, акциони планови и програми, као и пружање подршке женама, будућим предузетницама, на почетку њихове каријере нису довољно мотивишићи за јаче подстицање предузетништва жена. Подршка кроз стварање подстицајне предузетничке инфраструктуре за развој предузетништва жена, субвенцисање или друге подстицајне мјере за почетак бављења предузетничком дјелатношћу и подршка кроз едукативне програме за жене предузетнице је заступљена, али не у довољној мјери да би била мотиватор за развој предузетништва жена у Републици Српској.

Дерера и сарадници (Derera et al., 2014) и Морди и сарадници (Mordi et al., 2010) у својим истраживањима су акцентирали проблем приступа финансијама и значају овог фактора за развој предузетништва жена наводећи да се у свом предузетничком подухвату жене предузетнице посебно сусрећу са тешкоћама у приступу финансијским средствима за почетак пословања па почетни капитал најчешће обезбеђују из властитих средстава као што су новац од претходног запослења, породичне уштеде, финансијске донације од породице и пријатеља. Међутим, властите инвестиције често нису довољан финансијски извор за почетак продузетничке дјелатности, па је неопходан приступ банкарском кредитирању које је често, због недостатка колатерала и оствареног учинка, отежано што може да представља ограничавајући фактор развоју предузетништва жена и његовом доприносу повећању запослености и самозапошљавању жена.

Бушел (Bushell, 2008) у свом истраживању истиче потребу да се развију и промовишу програми који би циљано били усмјерени на жене које показују потенцијал за предузетничке активности и који би укључивали оне жене којима је потребно економско оснаживање.

Европска комисија је препознала значај развојних стратегија и програма за развој предузетништва жена јер омогућују да се кроз развојне европске фондове реализује промоција и економска равноправност жене и мушкараца (дио Стратегије Европа 2020) (European Commission, 2010).

Хавијер и сарадници (Xavier et al., 2012) својим истраживањем указују на предности умрежавања жена кроз разне облике удружења и пословних мрежа у смислу да жене предузетнице кроз радионице, програме обуке, менторства и курсеве самонапредовања унапређују своје управљачке и финансијске вјештине. Бахмани и сарадници (Bahmani et al., 2008) такође у свом истраживању истучу значај промоције мрежа жена предузетница јер омогућава да се на ефикасан начин трансферишу

знања и информације како ријешити одређене проблеме и како се носити са одређеним околностима.

Интерес за жене и предузетништво жена као истраживачке теме је проистекао из интереса за њихова права који је достигао значајан ниво солидарности кроз ширење подручја активности и истраживања у погледу феминистичких анализа социјалне конструкције положаја жена у друштву и истраживања субјективне природе културне доминације мушкараца“ (Green & Cohen, 1995). Према резултатима истраживања проведеној у Турској, Уфук и Озген (Ufuk & Özgen, 2014) наводе да повећање учешћа жена у предузетништву утиче негативно на њихову улогу у породичном животу (супруга, мајка, домаћица), али позитивно у друштвеној, економској и индивидуалној сferи. Код доношења породичних одлука, углавном је евидентан сукоб између улоге жене предузетника и улоге жене домаћице. Овим питањем се бави и Конвенција Уједињених нација о елиминисању свих облика дискриминације жена усвојена 1979. године и конвенције Међународне организације рада број 100, 111, 156 и 183.

Нова развојна агенда Уједињених нација за одрживи развој између седамнаест општих циљева издваја два основна циља која се тичу права жена:

Циљ 5. Постићи родну равноправност и оснажити све жене и девојчице, који обухвата више подциљева од окончања дискриминације, једнаког учествовања жена у свим сферама живота, до елиминисања насиља над женама;

Циљ 8. Промовисати дугорочан, одржив и инклузиван економски развој, пуно и продуктивно запослење и пристојан посао за све, чији подциљеви предвиђају постизање економског раста, стварање пристојних послова, постизање пуне и продуктивне запослености за жене и мушкарце (Пантовић et al., 2017, p. 5).

Почетком овог вијека уочен је значајан раст број жена професионалаца и менаџера задњих десетица и учешћа образованих жена у професионалним занимањима са високим зарадама, те да је њихово учешће у позитивној корелацији са зарадама у тим занимањима (Black и Juhn, 2000). Такође, студија „Положај жена у земљама Балкана“ која је обухватила Албанију, Босну и Херцеговину, Бугарску, Хрватску, Грчку, Македонију, Румунију, Србију, Црну Гору и Турску је према резултатима истраживања положаја жена у сferи образовања и економије дошла до закључка да постоји интензивна укљученост жена у образовање, на свим нивоима, укључујући терцијарни ниво на којем, у неким земљама, жене већ представљају већину студената (Благојевић, 2002).

Према извјештајима за 2015. годину жене су чиниле 34,4% предузетника у Европи, али на врху менаџмента је чак било 70% предузетница које воде мала предузећа (European Commision, 2015). Овај тренд је настављен и у наредним годинама (Eurostat, 2018). Према „Глобалном извјештају о предузетништву 2017/2018“ (Global Entrepreneurship 2017/2018 Global Report), жене чине 40% нових предузетника у Сједињеним Америчким Државама, а анализа Бироа за попис становништва у Сједињеним Америчким Државама предвиђа да ће се до 2025. године проценат предузетништва жена повећати на преко 55% (Longoria, 2018).

Симбиоза ефекта економског оснаживања жена предузетница кроз креирање адекватних регулаторних оквира за остварење права и заштите жена предузетница у Републици Српској, развојних стратегија и матрице подстицајних мјера на републичком и локалном нивоу, ефекта креирања адекватног модела финансирања предузетништва жена са циљем повећања стопе њиховог запошљавања и

самозапошљавања, те ефеката спровођења едукације и обуке жена из области предузетништва и њиховог умрежавања на локалном, регионалном и међународном нивоу допринијела је у посматраном периоду развоју предузетништва жена и утицала на бржи економски развој.

Готови сви истраживани библиографски извори доказују спону између развоја предузетништва жена и економског развоја земље. Уфук и Озген (Ufuk & Özgen, 2014) су недвосмислено у свом истраживању сагласни да учешће жена у економском животу значајно доприноси развоју земље и побољшава квалитет живота породица. Владе земаља интензивно развијају политике и програме за унапређење и промоцију стартап предузећа јер инфраструктурна подршка подстиче иновације и развој пословања што представља сврхисходно национално улагање у будући привредни просперитет (Ahl et al., 2014).

Галиндо и Риберо (Galindo & Ribeiro, 2012) у свом истраживању апострофирају научну расправу Адама Смита о значају и улоги жене у друштву и економији у којој истиче да је суштинска улога жена у друштву стварање повољног окружења и адекватне социјалне климе за дјецу и пружање адекватне припреме за њихову будућност и даљи развој. Потврду утицаја развоја предузетништва жена на економски раст земље у свом истраживању даје и Тодоровић и сарадници закључујући да и „поред свих препрека у својој жељи за финансијским осигурањем породице и тежњи за доказивањем властитих способности, предузетништво жена је препознатљив извор економског раста, родне равноправности, демократизације и развоја друштва, очувања мира и смањења сиромаштва (Тодоровић et al., 2016, p. 203)“. Истраживање Велша и сарадника (Welsh et al., 2014) је несумњиво показало да јапанске предузетнице играју важну улогу у економском расту Јапана, иако се број жена предузетница смањује што би могло бити посљедица свјетске рецесије, националног економског назадовања са којим се Јапан суочава од 1980., као и задњих природних катастрофа.

Усвојеном „Стратегијом развоја предузетништва жена Републике Српске за период 2019–2023. године“ Министарство привреде и предузетништва препознато је значајно мјесто жена у привреди, али је констатовано да и даље постоје одређене препреке или предрасуде када су у питању жене које су власнице предузећа или жене које управљају предузећем.

Поред Министарства, Привредна комора Републике Српске и њене подручне привредне коморе као заступници интереса свих предузетника, између осталих и жена предузетница даје велики значај подршци развоју предузетништва жена. У Подручној привредној комори Бања Лука је 2010. године формиран први Савјет за предузетништво жена за подручје Бање Луке, а 2014. године Савјет за предузетништво жена Привредне коморе Републике Српске, као и савјети за развој предузетништва жена у подручним коморама Бијељина, Источно Сарајево, Требиње и Добој. Чланице Савјета су жене предузетнице, руководиоци предузећа и представнице институција које у свом програму имају пројекте намијењене развоју предузетништва жена. Такође, институционалну подршку предузетништву жена у Републици Српској у оквиру својих надлежности даје и Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа, односно данас позната под називом Развојна агенција Републике Српске.

Важно је напоменути и улогу Гендер центра Републике Српске у развоју предузетништва жена као институције која је надлежна не само за равноправност

жена у друштву, већ и равноправност предузетница.

Кандидаткиња је резултатима истраживања и тестирањем фактора утицаја на развој предузетништва жена и допринос предузетништва жена економском развоју кроз процес провјере помоћних хипотеза, дошла до закључка да је позитивна веза евидентна и да развој предузетништва жена подстиче бржи економски развој привреде, али уз обезбеђење одређених услова институционалне, економске, правне и политичке природе на здравим основама.

Један од неопходних услова је да посттранзиционе државе одређеним законским и подзаконским актима и прописима додатно регулишу ову област на начин да се предузетништво жена додатно мотивише и постане атрактивно на путу запошљавања и самозапошљавања жена и чланова њихових породица.

Кандидаткиња у раду закључује да дефинисани стратегијски правци у Стратегији развоја предузетништва жена требају да прате кретања и нове трендове у развоју предузетништва жена и могу бити продуктивни само уколико су покривени економски оправданим и изводљивим акционим плановима и програмима који се имплементирају према дефинисаним законским прописима и стратегијским правцима развоја базираним на здравим, неселективним предузетничким основама.

Резултати истраживања су показали да структурисање адекватног модела финансијске и инфраструктурне подршке предузетништву жена и креирање стимулативних развојних програма у овој области може омогућити женама предузетницама приступ дугорочним средствима и дугорочну перспективу развоја њихових предузећа, повећати запосленост и одржати процес самозапошљавања жена и чланова њихових породица.

Кандидаткиња доказају да формирање удружења пословних жена у Републици Српској доприноси њиховом повезивању са мрежама других пословних жена и омогућује њихов заједнички приступ средствима, информацијама, едукацијама и тржишту. Проблем примјене неформалног модела селекције код укључивања жена предузетница у пословне мреже и удружења, програме едукације и обуке из области предузетништва, те програме финансијске подршке и прступа информацијама и тржишту је означен као кључни и забрињавајући ограничавајући фактор за развој предузетништва жена у Републици Српској.

Када је у питању родна равноправност, кандидаткиња је кроз спроведено емпиријско истраживање на подручју Републике Српске показао да у пословном свијету углавном не постоји родна дискриминација, те да се развојем и подршком предузетништву жена доприноси родној равноправности. Жене углавном остварују добру комуникацију и сарадњу са мушкарцима, а углавном имају и подршку својих супружника у вођењу властитог бизниса, што представља значајан мотивирајући фактор за развој предузетништва жена.

Жене у Републици Српској углавном имају подршку окружења и породице у бављењу властитом предузетничком дјелатношћу, али је неопходно додатно изградити инфраструктурну подршку и подршку државе кроз стимулативне развојне програме. Женама предузетницама је омогућено укључивање у едукационе програме, неформалне мреже и домаћа и међународна стручна удружења уз промовисање предузетништва жена, али и даље се лоцира проблем селективног одабира жена базiranog на критерију припадности одређеним страначким структурима.

Потреба стимулативних развојних и финансијских програма за област

предузетништва жена исказана је кроз закључак емпиријског истраживања да чак 50% испитаних не размишља о проширењу своје предузетничке дјелатности, али да 97,5% испитаних не намјерава напустити своју предузетничку дјелатност и да се сматрају успешном предузетницом. Евидентно је да се ради о области која је веома значајна, а недовољно искориштена и мотивисана са аспекта доприноса економском развоју земље и запошљавању.

Теоријско и емпиријско истраживање докторске дисертације, извршено је у складу са дефинисаним циљевима истраживања и дало је очекивани научни и прагматични допринос уз проширење постојећих теоријских и практичних сазнања из области предузетништва жена у земљама у транзицији. Кроз резултате истраживања и примјере добре праксе на домаћим просторима и у свјетским оквирима указано је на предности и допринос предузетништва жена економском развоју земље, запошљавању и питању родне равноправности, те указано је на актуелне проблеме у погледу пратеће инфраструктуре, финансирања, едукације, удружилаца и развојних програма, односно ограничења и слабости досадашњих правца развоја ове веома значајне области.

Истраживање на тему предузетништва жена у земљама у транзицији са аспекта утицаја на општи економски развој, а у условима оскудности домаћих извора литературе, представљао је са једне стране за истраживача изазов, а са друге надахнуће учињеним. Примјеном научних метода, у теоријско-респективном дијелу дисертације, извршена је детаљна анализа теоријских и емпиријских истраживања из области предузетништва жена са примјером успешних жена предузетница. Као што је наглашено, кључним научним доприносом се може сматрати операционализација механизма предузетништва жена кроз појам, фазе развоја и период економских реформи и могућих правца његовог даљег развоја у транзиционим земљама, као и теоријска разрада мотивационих фактора, предности и недостатака, проблематике финансирања, пратећих трендова, са освртом на социолошки, психолошки и економски аспект улоге жене у тржишној економији.

На основу истраживања релевантне теоријске грађе и резултата истраживања у пракси земаља у окружењу и у свјетским оквирима, научно је доказана и успостављена позитивна веза између процеса развоја предузетништва жена и процеса отварања нових радних мјеста, елиминисања проблема незапослености и решавања проблема социјалних неједнакости, посебно неповољног положаја жене, односно процеса општег економског развоја. Провером хипотеза на репрезентативном узорку у Републици Српској, објашњена је узрочно-посљедична веза развоја предузетништва жена и раста запослености и бруто домаћег производа.

У дисертацији је наглашен значај квалитета дефинисане стратегије развоја предузетништва жена као стратешког документа и иницијативе за успостављање одговарајуће подстицајне законске регулативе за предузетништво жена и предузетништво уопште, односно документа који треба да подржи жену предузетницу и обезбиједи јој лакши приступ финансијама, едукационим програмима, информацијама, пословним мрежама и тржишту.

Истраживањем је указано на вриједност процјене и развоја економског, правног и друштвеног окружења и развоја предузетничке инфраструктуре (пословни инкубатори, иновациони центри, технолошки паркови, кластери, мреже анђела финансијера, фондови ризичног капитала и други) за подстицај економски оправданог, рационалног и друштвено прихватљивог предузетништва жена, промовисања и јачања родне равноправности и улоге жене у предузетништву и

њихов допринос општем економском развоју.

На основу претходних сазнања, налаза теоријског и емпиријског истраживања, кроз перцепцију снага и слабости, шанси и изазова успјешних жена предузетница на путу њиховог развоја, у докторској тези предвиђени су будући трендови развоја предузетништва жена. Сврха предвиђања је да се утврди како предложени нови аспекти и смјернице кроз дефинисану стратегију развоја дјелују и у ком правцу усмјеравају развој предузетништва жена ка свом циљу, а то су већа запосленост и самозапосленост, раст БДП-а, смањење сиромаштва и бржи економски развој.

На основу резултата емпиријског истраживања, кандидаткиња закључује да у Републици Српској постоје капацитети за развој предузетништва жена и недовољна искориштеност у погледу утицаја на економски раст и запошљавање у земљи. Даља перспектива развоја предузетништва жена и доприноса економског развоју у Републици Српској се види у области сеоског и бањског туризма, затим развоју пољоприведе, етнотуризма са акцентом на домаћу радиност и подручју руралног развоја. Неминовно је оснажити предузетништво жена и кроз дугорочно очување културних и традиционалних вриједности наших народа кроз заштиту и очување стarih и умјетничких заната и наслеђа, а што је могуће и кроз развој предузетништва жена.

Резултати истраживања су указали на важност прерастања предузећа у власништву жена у породична предузећа, што је препознато као веома значајан економски потенцијал за развој предузетништва жена на дужи временски период (30% испитаних жена предузетница су наслиједиле бизнис, а 60% има будућег наследника у послу).

Према томе, развој предузетништва жена подстаћи ће бржи економски развој, запошљавање и самозапошљавање. Позитивна корелација развоја предузетништва жена и бржег економског развоја привреде је могућа, али уз обезбеђење одговарајућих услова институционалне, економске, правне и политичке природе на здравим основама.

Земље у транзицији одређеним законским и подзаконским актима и прописима треба додатно да регулишу ову област на начин да се предузетништво жена додатно мотивише и постане атрактивно на путу запошљавања и самозапошљавања жена и чланова њихових породица.

Теоријски и емпиријски резултати истраживања у докторској дисертацији указали су на потребу даљег стратегијског дјеловања и нужног побољшања у погледу креирања адекватног модела финансирања ове области на дугорочним, стабилним основама.

Опстанак и дугорочан развој предузетништва жена на нашим просторима неће бити могућ без дугорочне континуиране финансијске подршке женама предузетницама уз могућности трансфера ризика. Неопходно је креирати адекватан модел финансирања предузетништва жена уз могућност трансфера ризика кроз развијене инструменте финансирања и институционалну подршку друштва преко разних инструмената гаранција и гарантних фондова.

Дефинисани стратешки правци у Стратегији развоја предузетништва жена требају да прате кретања и нове трендове у развоју предузетништва жена и могу бити продуктивни само уколико су покривени економски оправданим и изводљивим акционим плановима и програмима који се имплементирају према дефинисаним законским прописима и стратегијским правцима развоја базираним на здравим,

неселективним предузетничким основама.

Креирање стратегија развоја предузетништва жена треба да буде базирано на анализи кључних аспеката развоја као што су дугорочно праћење различитих аспеката демографске структуре, миграционих кретања, пословне и породичне активности жене, питања узрочно-посљедичне повезаности опстанка предузећа у власништву жене и питања породичног наслеђа и постојања наследника у породици, односно питања неопходности очувања традиције, културних вриједности и руралног развоја као фактора очувања и даљег развоја породичног, односно предузетништва жене.

Потребно је више пажње посветити анализи тренутног стања у области предузетништва жене и подручјима који у будућности могу бити окосница развоја ове области. Исто тако, треба да постоји могућност ревидирања дефинисаних стратешких циљева на бази уочених слабости, пријетњи и шанси за унапређење ове области, као и уочливост и издвојеност предузетничких ентитета жене предузетница у базичним службеним, истраживачима доступним, класификацијама и евидентијама ресорних министарстава, завода за статистику и poresких управа, евидентијама републичких, регионалних и локалних заједница.

Неопходна су и даља побољшања у погледу доступних едукационих програма за жене предузетнице који требају бити базирани на најновијим теоријским и практичним сазнањима, али и уз ангажовање стручних и квалитетних кадрова из ове области. Пракса селективног неформалног одабира учесника у програмима едукације и чланова пословних и струковних удружења жене предузетница, као базе за јачање информатичке, финансијске, тржишне и инфраструктурне подлоге за предузетничку дјелатност жене, дестимулишу жене које имају или виде своју шансу за запошљавање и пословну активност у предузетништву жене на дугорочним основама.

Прегледом даљих истраживања, акцентирано је питање потребе за свеобухватном анализом и адаптацијом образовне инфраструктуре као подршке развоју предузетништва жене. Констатовано је да тренутно конципиран образовни систем недовољно прати потребу очувања старих заната и традиционалних дјелатности наших народа који су везани за ово географско подручје, већ искључиво је орјентисан према дјелатностима која су атрактивна са аспекта тражње. Дугорочно, уколико се ова пракса настави може доћи до гашења старих, умјетничких и географски препознатљивих заната и традиционалне и етно препознатљивости народа наших простора.

Теоријским и емпиријским истраживањем докторска дисертација својим резултатима представља научни и прагматични допринос кроз проширење постојећих теоријских и практичних сазнања из области предузетништва жене. Кроз резултате истраживања и примјере дobre праксе на домаћим просторима и у свјетским оквирима указано је на постојање позитивне корелационе везе између развоја предузетништва жене и економског развоја, запошљавања и питања родне равноправности. Указано је на актуелне проблеме у погледу пратеће инфраструктуре, финансирања, едукације, формирања пословних мрежа и удружења жене предузетница и пратећих развојних програма, односно указано је на ограничења и слабости досадашњих правца развоја предузетништва жене.

Кључним научним доприносом може се сматрати, поред операционализације механизама предузетништва жене кроз појам, фазе развоја и утицај окружења и

других интерних и екстерних фактора развоја, дефинисање могућих праваца његовог даљег развоја у транзиционим земљама, као и теоријска разрада мотивационих фактора, предности и недостатака, проблематике финансирања, пратећих трендова, са освртом на социолошки, психолошки и економски аспект улоге жене у тржишној економији.

У дисертацији је наглашен значај дефинисаних стратешких праваца развоја предузетништва жена и одговарајућих подстицајних мјера друштва који треба да подржи и мотивише предузетништво жена кроз лакши приступ финансијама, едукационим програмима, информацијама, пословним мрежама и тржишту. Истраживањем је указано на вриједност адекватне процјене и развоја економског, правног и друштвеног окружења и развоја предузетничке инфраструктуре за подстицај економски оправданог, рационалног и друштвено прихватљивог предузетништва жена, промовисања и јачања родне равноправности и улоге жене у предузетништву и њихов допринос општем економском развоју.

Кључни научни допринос ове дисертације теоријској мисли представља јасно дефинисана потреба досљедне примјене објективних критерија за оцјену успјешности жене у предузетништву, у доступности и расподјели финансијских средстава, информација, доступности едукационим програмима и у погледу чланства у професионалним пословним домаћим и међународним удружењима и мрежама.

Поред научног, теоријско и емпиријско истраживање докторске дисертације дало је и извјестан прагматични, односно практични допринос који се односи на одређене директне и индиректне користи које ће од резултата овог истраживања имати јавност, државна управа и јавни сектор, привреда и академска заједница у цјелини.

Идентификовани су основни проблеми развоја предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској и дате одговарајуће смијернице и предложене мјере у погледу конципирања стратешких циљева и дугорочних развојних програма из области предузетништва жена.

Циљ истраживача је и превасходно био да се кроз резултате истраживања до којих се овом дисертацијом дошло, као и дате приједлоге за даља истраживања, одржи даље интересовање и иницирају расправе академске и стручне јавности на тему предузетништва жена.

Економским оснаживањем и усмјеравањем веће пажње области предузетништва жена доприноси се мотивисању жене за оснивање нових и унапређење и проширење пословања постојећих предузећа у власништву жене, те омогућава и олакшава даље повезивање и сарадња жене предузетница са партнерским мрежама у земљи и иностранству и на тај начин олакшавају предузетнички подухвати покренути од стране жене. Посебно је значајно сугерисање надлежним нивоима власти и институцијама у земљи о потреби планирања посебних буџетских средстава за финансијску подршку развоју предузетничких идеја жене и предузетништва жена и стварања иновативних могућности за подстицај женског подузетништва преко фондова за женско и социјално подузетништво, као и потреби олакшања покретања женског подузетништва кроз смањење или укидање одређених пореских оптерећења и административних такси за регистрацију предузетничке дјелатности у оквиру предузетништва жена, традиционалних старих и умјетничких заната и домаће радиности, географски традиционално препознатљиве дјелатности и у руралним срединама.

Развојем и економским оснаживањем предузетништва жена ствара се позитивно

пословно окружење за будуће инвеститоре, бржи економски развој, смањење сиромаштва и незапослености, постизање родне равноправности, односно кључни предуслови за успешну интеграцију наше земље у институције Европске уније.

Кључни научни допринос ове дисертације теоријској мисли односи се на јасно прецизирање оригинални оквир о потреби досљедне примјене објективних критерија за оцјену успешности жена у предузетништву, оквир објективних критерија у доступности и расподјели финансијских средстава, информација, доступности едукационим програмима и у погледу чланства у професионалним пословним домаћим и међународним удружењима и мрежама. Дакле, осим позитивних помака у усвајању стратешких докумената о развоју предузетништва жена, успостављање система мониторинга (надгледања) и евалуације (оцјене) ефективности примјене усвојених мјера систематске подршке развоја предузетништва жена на локалном и ентитетском нивоу, биће корак даље у будућем развоју предузетништва жена.

Укључивањем жена као недовољно искориштеног економског капацитета у свијет предузетништва на објективним, равноправним и праведним основама јача се њена улога у процесима доношења одлука, постиже већа ефикасност и квалитет пословања, те успостављају бољи и квалитетнији партнерски односи, а истовремено његује родна равноправност.

Теоријско и емпиријско истраживање докторске дисертације дало је поред значајног научног доприноса и извјестан практични допринос који се односи на одређене директне и индиректне користи које ће од резултата овог истраживања имати јавност, државна управа и јавни сектор, привреда и академска заједница у цјелини.

Као што смо навели, у практичном смислу, значај овог истраживања се огледа у идентификацији основних проблема и препрека развоја предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској и предложених одговарајућих смијерница и мјера за њихово превазилажење. Допринос овог емпиријског истраживања јесте и у томе што се питању развоја предузетништва жена до сада није приступало на овакав начин, посебно у домену критичког осврта на проблематику стратегијског планирања и дефинисања смијерница за конципирање стратегијских циљева и дугорочних развојних програма као кључне водиље развоја и лоцирања значаја предузетништва жена у укупном привредном развоју Босне и Херцеговине и Републике Српске.

Теоријски и емпиријски резултати истраживања у докторској дисертацији су дали кључне одговоре на постављена проблемска питања и оправдали потребу развоја области предузетништва жена у правцу доприноса економском развоју и запошљавању. Указано је на потребу даљег стратегијског дјеловања и нужног побољшања у погледу креирања адекватног модела финансирања ове области на дугорочним, стабилним основама. Добивени резултати су правилно, логично и јасно тумачени и кандидат је, упоређујући са резултатима других аутора, испољавао довољно критичности.

Резултатима истраживања докторске тезе су идентификовани проблеми у овој области, дате смијернице за њихово рјешавање и даље побољшање, а кроз предложене даље правце истраживања, односно нове истраживачке задатке отворен пут за изналажење нових адекватних теоријских и практичних рјешења која ће додатно елиминисати указане пријетње и ограничења развоја и допринијети даљој стимулацији и развоју предузетништва жена.

Кандидаткиња у докторској тези акцентира нове истраживачке задатке конципиране

на основу нових сазнања до којих се истраживањем дошло као што су питање континуиране анализе и истраживања адекватности модела финансирања предузетништва жена у савременим условима; могућности трансфера ризика кроз развијене инструменте финансирања и институционалну подршку друштва преко разних инструмената гаранција и гарантних фондова; анализа фактора који утичу на развој предузетништва жена кроз пословна удружила и концентрације у оквиру концепта задругарства, јавно-приватног партнерства и других облика концентрације са женама предузетницама; потреба за свеобухватном анализом и адаптацијом образовне инфраструктуре као подршке развоју предузетништва жена; анализа узрочно-посљедичне везе очувања традиције и културних вриједности друштва и утицаја на развој предузетништва жена; анализа предности и ограничења прерастања предузећа у власништу жена у породична предузећа.

- а) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
- б) Оцијенити да ли су добивени резултати правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;
- в) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

5. ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Научна вриједност докторске дисертације под називом „Развој женског предузетништва у функцији развоја привреде у транзиционим земљама“ кандидата мр Славице Башић огледа се у томе што у досадашњим истраживањима проблематика доприноса развоја предузетништва жена развоју привреде у транзиционим земљама није истражена са научног, односно емпиријског аспекта на начин на који је у овој докторској дисертацији третирана, што додатно појачава њену важност и научни допринос.

Кандидаткиња је широко обрадила тематику најважнијих елемената предузетништва жена, почевши од улоге жене у породици, друштву и пословном свету, карактеристика жена предузетница и њихових мотива за покретање самосталних пословних активности, фактора утицаја на развој предузетништва жена, проблема са којим се сусрећу при покретању бизниса, кључних механизама подршке и фактора развоја предузетништва жена, до искуства развијених земаља и земљама у окружењу у подстицању развоја предузетништва жена и досадашњег развоја предузетништва жена у Босни и Херцеговини и Републици Српској. Овакав приступ анализирању истраживање области предузетништва жена са аспекта утицаја на развој привреде и запошљавање може се сматрати јединственим.

Истраживање је засновано на анализи података из релевантних статистичких база, одређене литературе и осталих релевантних извора из области предузетништва жена и примјени статистичких научних метода и инструмената истраживања и закључивања. Примијењене методе су адекватне, довољно тачне и савремене, а спроведено истраживање је непристрасно и независно.

Испитивани параметри дају довољно елемената за поуздано истраживање, статистичка обрада података је адекватна, а добивени резултати истраживања су јасно приказани.

Литература која је кориштена у истраживању је релевантна и уредно је

референцирана, према важећим научним стандардима, примјеном АРА стандарда, 7. издање.

Теоријско и емпиријско истраживање у докторској тези извршено је у складу са дефинисаним циљевима истраживања и дало је очекивани научни и прагматични допринос уз проширење постојећих теоријских и практичних сазнања из области предузетништва жена у транзиционим земљама.

Кроз резултате истраживања и примјере добре праксе на домаћим просторима и у свјетским оквирима указано је на предности и допринос предузетништва жена у економском развоју земље, запошљавању и питању родне равноправности, те актуелне проблеме у погледу пратеће инфраструктуре, финансирања, едукације, удружилаца и развојних програма, односно ограничења и слабости досадашњих правца развоја ове веома значајне области.

На основу истраживања релевантне теоријске грађе и резултата истраживања у пракси Републике Српске, земља у окружењу и у свјетским оквирима, научно је доказана и успостављена позитивна корелациона веза између процеса развоја предузетништва жена и процеса отварања нових радних мјеста, елиминисања проблема незапослености и рјешавања проблема социјалних неједнакости, посебно неповољног положаја жена, односно процеса општег економског развоја.

Кључним научним доприносом може се сматрати, поред операционализације механизма и фактора утицаја предузетништва жена, дефинисање могућих правца његовог даљег развоја у транзиционим земљама, као и теоријска разрада мотивационих фактора, предности и недостатака, проблематике финансирања, пратећих трендова, са освртом на социолошки, психолошки и економски аспект улоге жене у тржишној економији.

Теоријски и емпиријски резултати истраживања у докторској дисертацији дали су кључне одговоре на постављена проблемска питања и оправдали потребу развоја области предузетништва жена у правцу доприноса економском развоју и запошљавању. Добивени резултати су правилно, логично и јасно тумачени и кандидат је, упоређујући са резултатима других аутора, испољавао доволно критичности. Кандидат је извршио сва неопходна истраживања у вези истражivanе теме примјеном одговарајућих научних метода, довоје добивене резултате у везу са постављеним хипотезама и извођењем доказа их потврдио.

Резултатима истраживања докторске тезе идентификовани су проблеми у овој области, дате су смјернице за њихово рјешавање и даље побољшање, а кроз предложене даље правце истраживања, односно нове истраживачке задатке отворен је пут за изналажење нових адекватних теоријских и практичних рјешења која ће додатно допринијети даљој стимулацији и развоју предузетништва жена.

Несумњиво, својим истраживањем одабране теме, кандидаткиња је дошла до одређених научних и прагматичних резултата истраживања која представљају веома богату истраживачку подлогу за нова научна истраживања из предметне области и тиме учинио ову докторску дисертацију интересантном за будуће истраживаче и корисном за практичаре.

Комисија је јединствена у мишљењу да је кандидаткиња mr Славица Башић успјешно извршила истраживање у складу са одобреној темом докторске дисертације.

Докторска дисертација кандидаткиње mr Славице Башић је у складу са чланом 3.

Правилника о поступку провјере оригиналности завршних радова студената на II и III циклусу студија Универзитета у Бањој Луци прошла провјера оригиналности докторске дисертације са свега 2% преклапања (од чега 95% је покривено изворима), те се, уважавајући постигнут научни и практични допринос, може сматрати оригиналним научним дјелом самостално урађеним уз примјену адекватних научних метода истраживања.

С обзиром на наведено, Комисија даје позитивну оцјену докторске дисертације *mr Славиће Башић* под називом: „Развој женског предузетништва у функцији развоја привреде у транзиционим земљама“ и сматра да овај рад задовољава све критерије успјешно урађене докторске дисертације, па из тог разлога

Преදла же

Наставно-научном вијећу Економског факултета Универзитета у Бањој Луци и Сенату Универзитета у Бањој Луци да прихвати позитивну оцјену докторске дисертације кандидата *mr Славиће Башић* под називом: „Развој женског предузетништва у функцији развоја привреде у транзиционим земљама“, одобри њену јавну одбрану и одреди комисију у вези са истом.

- а) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;
- б) Ако је приједлог негативан, треба дати опширније образложение и документовано указати на учињене пропусте, односно недостатке написане докторске тезе.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Бања Лука, Ниш, 28.04.2021. године

1. Др Саша Петковић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област *Предузетничка економија и Теоријска економија*, предсједник

2. Др Саша Вученовић, ванредни професор, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област *Менаџмент*, члан

3. Др Мара Ивановић Ђукић, редовни професор, Економски факултет Универзитета у Нишу, ужа научна област *Пословно управљање*, члан